

FOLKHÄLSA OCH EKONOMI I ALKOHOLPOLITIKEN¹

DAVID KARLSSON, SÖREN HOLMBERG
OCH LENNART WEIBULL

Sammanfattning

Ibland står två önskvärda politiska värden emot varandra, och vill vi prioritera det ena riskerar det andra att få stå tillbaka. I politiken finns en tydlig sådan konflikt om avvägningen mellan en restriktiv alkoholpolitik för att främja folkhälsovärden och en generös attityd till alkoholserving och försäljning för att främja arbetstillfällen och ekonomiska värden. I detta kapitel undersöker vi svenska folkets åsikter om två frågor som berör denna värdekonflikt – serveringstillstånd och gårdsförsäljning. Resultaten pekar mot att människor har mycket delade meningar i dessa frågor. En möjlig tolkning av resultaten är att positioneringen i denna värdekonflikt ligger bakom åsikter även i andra alkoholpolitiska frågor och att ekonomiska värdet vägs mot hälsa även när frågan gäller till exempel skatter och försäljningsmonopol. Ett rimligt antagande är att det politiska trycket för att gynna nöjesindustrins intressen är starkast i ekonomiskt utsatta regioner. Men kanske något överraskande visar resultaten att människor som bor i dessa områden inte är mer benägna än andra att prioritera ekonomi över hälsa i alkoholpolitiken.

Under pandemiåret 2020 diskuterades i hela världen en svårlöst värdekonflikt: **U**ska vi i folkhälsans namn stänga ner samhället och begränsa människors rörlighet för att minska smittspridningen, eller bör samhället vara helt eller delvis öppet för att skydda ekonomiska intressen och arbetstillfällen? Problemet kompliceras ytterligare av att om ekonomiska intressen prioriteras ner kan andra negativa effekter på folkhälsan uppstå. I ett demokratiskt samhälle ligger denna avvägning i sista hand i folkets händer, och hur den allmänna opinionen formas i denna typ av värdekonflikter är därför av högsta intresse.

Värdekonflikten mellan hälsa och ekonomi är dock inte unik för pandemihantering. Ett annat politikområde där konflikten är mycket tydlig är alkoholpolitiken. Alkoholkonsumtionens negativa konsekvenser för folkhälsan är omfattande (Rehm m.fl., 2009) och Sveriges relativt restriktiva alkoholpolitik är ett led i strävan att begränsa konsumtionens skadeverkningar.

Men alkoholpolitiken är – och har alltid varit – ett område präglad av starka ekonomiska intressen. Tongivande här är alkoholproducenterna som traditionellt

företräder en liberal alkoholpolitik (Hawkins & Holden, 2013; Martino m.fl., 2017; McCambridge, Mialon & Hawkins, 2018) För att undvika att alkoholindustrins intressen ska vara styrande på alkoholmarknaden har Sverige historiskt satsat på statliga monopol och på restriktioner när det gäller marknadsföring och försäljning.

Vid sidan av alkoholtillverkarna finns även andra ekonomiska intressen inom nöjesindustrin, till exempel näringsidkare inom café/restaurang, turism, hotell/konferens, musik och underhållning. I samhällsdebatten röner dessa näringar uppskattning inte bara för att de bidrar till att ge medborgarna ett rikt fritidsliv, de anses också ha en stor betydelse för regional utveckling och tillväxt (Marrocu & Paci, 2013). För politiska aktörer som strävar efter att utveckla samhället ekonomiskt har en positiv attityd till nöjesindustrin därför legat nära till hands. Att politiker vill främja näringslivsutveckling och verka för fler arbetstillfällen är fullständigt legitima politiska mål, särskilt i regioner där urbanisering och strukturomvandling långsiktigt hotar den lokala ekonomin.

Värdekonflikten mellan hälsa och ekonomi inom alkoholpolitiken torde dessutom ha skärpts under coronakrisen. Från att ha varit en bransch som givit lokalsamhällen framtidshopp är nöjesindustrin för närvarande en av de näringsgrenar som drabbats allra hårdast av pandemins effekter. Även i tillväxtregioner med traditionellt stark nöjesindustri är oron stor för branschens överlevnad. Det politiska trycket för att rädda och stärka företag inom nöjesliv och turism är mycket stort – och andra värden riskerar att få stå tillbaka.

Hur ser svenska folket på värdekonflikten?

I detta kapitel ska vi undersöka på hur människor uppfattar värdekonflikten mellan folkhälsa och ekonomi inom ramen för svensk alkoholpolitik. Vi fokuserar på två frågor där konflikten är särskilt tydlig: dels serveringstillstånd för pubar och restauranger dels frågan om att tillåta gårdsförsäljning.

Alkohollagen, som reglerar hur alkohol får säljas och serveras, syftar till att begränsa skadlig alkoholkonsumtion, se till att alkohol inte är tillgänglig för unga och att ordningen upprätthålls. Och för att detta ska fungera har den som får tillståndet ett stort ansvar, och tillståndet kan dras tillbaka om det missköts. I Sverige är det kommunerna som svarar för utfärdande av serveringstillstånd, liksom tillsyn och indragning av tillstånden. Processen är byråkratisk och lagstyrd, men i praktiken finns inom ramen för regelverket ett visst handlingsutrymme för kommunerna att vara mer eller mindre restriktiva i sina tillståndsbedömningar. Bakom ett mer restriktivt förhållningsätt kan ligga en ambition att begränsa alkoholkonsumtionens skadeverkningar för folkhälsan, inte minst för riskgrupper, medan en mer generös inställning kan tolkas som ett stöd för det lokala näringslivet och en önskan att främja tillväxt och arbetstillfällen i kommunen.

En annan fråga där värdekonflikten mellan folkhälsa och ekonomi blir tydlig handlar om gårdsförsäljning av alkohol. Sedan länge har Systembolaget monopol på

detaljhandel av alkohol i Sverige, men på senare år har förslag lyfts om att begränsa detta monopol och införa så kallad gårdsförsäljning. Exakt vad gårdsförsäljningen skulle innefatta finns det olika idéer om, men normalt avses att producenter av alkohol skulle få tillstånd att sälja sina varor i egna butiker i anslutning till den plats där de produceras. Reformen ses av tillskyndarna som en del av en strävan att gynna närproducerade livsmedel, besöksnäring och måltidsturism – särskilt på landsbygden. Riskerna för folkhälsan som kritikerna lyfter fram rör den minskade offentliga kontrollen av försäljningen, riskerna för kommersialisering och utbyggnad av anslutande affärsverksamheter som gör att alkohol får en ökad spridning, samt utmaningen mot Systembolagets ställning (Kjellgren, 2020). Den senare aspekten är kontroversiell eftersom gårdsförsäljningens relation till EU-lagstiftningen är oklar, och om Systembolagets monopol upphör genom att kommersiella intressen får möjlighet att göra insteg inom detaljhandeln kan bolagets framtida existens sättas ifråga (SOU 2009:22, 2010:98). När detta kapitel skrivs pågår ännu en offentlig utredning om gårdsförsäljning (Dir. 2020:118).

I 2020 års nationella SOM-undersökning har vi ställt frågor om både serveringstillstånd och gårdsförsäljning. Vi söker svar på vad svenska folket anser om dessa frågor och vad som ligger bakom människors avvägningar mellan hälsa och ekonomi, om det är samma faktorer som normalt förklarar människors åsikter i alkoholpolitiska frågor eller om det kanske också spelar roll hur den ekonomiska situationen i den egna kommunen ser ut. Man skulle till exempel kunna tänka sig att människor är mer angelägna att prioritera nöjesindustrins intressen högre i landsändar där medborgarnas livskvalitet och kommunens framtidsutsikter upplevs vara sämre.

Serveringstillstånd

När det gäller politiskt ansvar för näringslivsutveckling kopplat till alkoholförsäljning har kommunerna en viktig roll. Det är kommunerna som beslutar om en restaurang ska få serveringstillstånd och om detta tillstånd ska dras in. Kommunen beslutar om regler för öppettider och lokala ordningsstadgor över var alkohol får förtäras på offentliga platser. Därtill har kommunerna i sitt ansvar för samhällsplanering och byggnation stort inflytande över etablering av ny nöjesindustri. De flesta kommuner tar därutöver på sig ansvar för att främja tillväxt, näringsliv, turism och arbetstillfällen i bygden. När Sveriges kommuner och regioner (SKR) sammanställer index för kommuners företagsklimat ingår företagarnas åsikter om hur serveringstillstånd bedöms (i ett ”nöjd kund-index”) som ett accepterat kriterium (SKR, 2020).

Men kommunerna har också ett betydligt vidare ansvar inom alkoholpolitiken (Karlsson, 2012) med ansvar för både det förebyggande arbetet, stöd och vård till missbrukare och deras familjer. Och kommunernas roll som tillståndsgivare och tillsynsansvarig för alkoholserving är tänkt att vara ett viktigt led i folkhälsoarbetet.

Frågan om serveringstillstånd i kommunerna är därför ett ovanligt tydligt exempel på ett fall då folkhälsovärden ställs mot ekonomiska värden inom alkoholpolitiken. Att prioritera mellan två helt olika värden är en svår avvägning, och det är inte självklart att människor tolkar värdekonflikten på samma sätt. Men i 2020 års nationella SOM-undersökningen ställde vi i alla fall en fråga på detta tema där konflikten underströks (se tabell 1).

Tabell 1 *Fråga om prioritering av folkhälsa respektive ekonomi rörande serveringstillstånd för alkohol, 2020 (procent, medelvärde)*

Vissa anser att det kan finnas en värdekonflikt mellan ekonomiska intressen och folkhälsa i alkoholpolitiken. Att ge krogar/restauranger/pubar tillstånd att servera alkohol kan leda till fylleri och missbruk men också förbättra den lokala ekonomin och skapa arbetstillfällen.

Om du ser till den kommun där du bor, anser du att den bör vara restriktiv eller generös med tillstånd att servera alkohol?

	Mycket restriktiv med serveringstillstånd för att minska fylleri och gynna folkhälsan			Mycket generös med serveringstillstånd för att gynna ekonomin och det lokala affärslivet				Ingen uppfattning	S:a	Medel 1-7	N
	1	2	3	4	5	6	7				
Procent:	10	5	11	22	20	12	6	14	100	4,1	1 767

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Resultaten visar att svenska folket är mycket delade i frågan om serveringstillstånd när den ställs på detta sätt, men något fler (32 procent) lutar åt det generösa hållet än det restriktiva (26 procent), 22 procent lägger sig på en neutral position och 14 procent har ingen uppfattning.²

Gårdsförsäljning

När det gäller frågan om gårdsförsäljning är den metodologiskt svår att undersöka. Problemet är det finns flera förslag om vad en sådan reform skulle innebära och därmed vad termen ”gårdsförsäljning” egentligen innebär. Rimligen har många människor därför vaga uppfattningar om saken.

Redan i 2018 års nationella SOM-undersökning ställde vi en fråga om gårdsförsäljning i form av ett politiskt förslag: ”Tillåta lokala producenter att sälja starköl, vin och sprit i egna butiker (gårdsförsäljning)”. Det riktades dock invändningar mot vår frågeformulering, dels för att det inte tydliggjordes att Systembolagets monopol skulle avskaffas om gårdsförsäljning infördes, dels för att ordet ”gårdsförsäljning”

ansågs ha en positiv, harmlös klang präglad av lokal anknytning, småskalighet och ofarlighet, och att detta kunde påverka hur människor tar ställning till fenomenet.

Kritiken sätter ljuset på problemet att det är svårt att mäta opinionen i en politisk fråga när dess innebörd är oklar eller okänd för många. Vi valde därför att 2019 och 2020 formulera tre varianter på samma förslag i var sitt formulär i SOM-undersökningen: för det första samma form som 2018, för det andra en form där ”gårdsförsäljning” inte ingår, och för det tredje en version där avskaffande av Systembolagets monopol omnämns explicit. Resultaten från dessa frågor redovisas i tabell 2.

Tabell 2 Åsikter om gårdsförsäljning utifrån tre frågeformuleringar, 2018–2020 (procent, balansmätt, medelvärde)

	År	Mkt bra	Ganska bra	Varken eller	Ganska dåligt	Mkt dåligt	Balansmätt	Medel (1–5)	N
Tillåta lokala producenter att sälja starksprit, vin eller starköl i egna butiker (gårdsförsäljning)	2018	23	29	20	13	15	+24	2,7	1 782
	2019	21	28	21	15	15	+19	2,8	1 567
	2020	23	29	19	14	15	+23	2,7	1 773
Tillåta lokala producenter att sälja starksprit, vin eller starköl i egna butiker	2019	22	24	22	13	19	+14	2,8	1 675
	2020	21	28	23	12	16	+21	2,8	1 828
Avskaffa Systembolagets monopol och tillåta lokala producenter att sälja starksprit, vin eller starköl i egna butiker	2019	15	18	17	18	32	-17	3,3	1 689
	2020	14	18	16	22	30	-20	3,4	1 819

Kommentar: Frågan lyder 'Vilken är din uppfattning om följande förslag?' och svaren för vart och ett av de i tabellen citerade förslagen angavs på en skala från 'mycket bra förslag' till 'mycket dåligt förslag'. Här anges andelen svarande i procent, och ett balansmätt där andelen negativa subtraheras från andelen positiva. Även medelvärde på en skala 1 Mkt bra – 5 Mkt dåligt presenteras.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018–2020.

Resultaten visar att för den frågeformulering med gårdsförsäljning explicit nämnd som nu ställts i tre år faller svaren någorlunda konstant: 49–52 procent tycker det är ett bra förslag, 28–30 procent tycker det är ett dåligt förslag och resterande är neutrala. I formuleringen där begreppet gårdsförsäljning *inte* finns med är det en marginellt (men statistiskt säkerställd) lägre andel som tycker det är ett bra förslag (44–49 procent) respektive dåligt förslag (28–32 procent). Av detta lär vi att själva begreppet ”gårdsförsäljning” inte är så positivt laddat som man skulle kunna tro, åtminstone inte så pass att när det ingår som ett förklarande tillägg i frågeformuleringen påverkar hur människor ser på förslaget i någon större utsträckning.

Intressant nog är det dock en klart lägre andel som tycker förslaget är bra när de svarar på den tredje formuleringen, det vill säga ”Avskaffa Systembolagets monopol

och tillåta lokala producenter att sälja starksprit, vin eller starköl i egna butiker”: 32–33 procent tycker det är ett bra förslag, men klart fler – 42–50 procent – tycker det är dåligt. Det är slående att frågans formulering spelar en så avgörande roll för resultatet, och upplysningen att gårdsförsäljningen utmanar Systembolagets monopol ändrar opinionens riktning, från en övervikt positiva till en övervikt negativa. Vi vet att Systembolaget åtnjuter ett mycket högt förtroende (Karlsson, Holmberg & Weibull, 2020a) och när frågan tydliggör att dess ställning hotas av gårdsförsäljningen är resultatet inte så förvånande. Tack vare att frågorna nu ställts i tre år kan vi konstatera att stödet för gårdsförsäljning är relativt stabilt över tid – dock med en något färre positiva 2019 jämfört med 2018 och 2020.

Spelar det någon roll var man bor?

Jämfört med andra alkoholpolitiska frågor är det tydligt att just debatten om serveringstillstånd och gårdsförsäljning är förknippade med att stötta det lokala näringslivet. Företagare inom turism, restaurangnäring och alkoholproduktion driver på, och får visst politiskt gehör – inte minst i de delar av landet där den ekonomiska utvecklingen är negativ. Vi ville därför undersöka om människors åsikter om just serveringstillstånd och gårdsförsäljning påverkas av de ekonomiska omständigheterna i den kommun där de bor. Är det så att människor som lever i områden där arbetslösheten är hög och de ekonomiska framtidsutsikterna dystra också är mer öppna för att prioritera nöjesindustrins intressen för att på så sätt främja ekonomi och arbetstillfällen?

Vi har undersökt detta på två sätt, dels har vi relaterat svaren till faktiska data om kommuners tillstånd, dels har vi frågat respondenterna hur de själva bedömer tillståndet i kommunen. När det gäller den första delen av analysen kan vi svara entydigt: Här finns inga samband! Hur stor kommunen är, om den har en positiv eller negativ befolkningsutveckling, hur välbeställd lokalbefolkningen är (mätt genom skattekraften) eller hur stor den lokala nöjesindustrin är (mätt som andel av befolkningen som är anställd inom hotell och restaurang) spelar ingen roll för människors åsikter om gårdsförsäljning och serveringstillstånd.

Möjligen är dessa registerdata alltför grova för att fånga de relevanta geografiska skillnaderna. När vi istället relaterar svaren till människors subjektiva bedömningar av hur det står till i kommunen finner vi förvisso heller inga samband med åsikter om gårdsförsäljning, men det finns samband med åsikter om serveringstillstånd. Det visar sig att det finns svaga men statistiskt säkerställda samband mellan hur människor bedömer tillståndet för kommunens ekonomi, näringslivets villkor, nöjesliv och turism, förekomst av fylleri/alkoholmissbruk samt kommunens framtidsutsikter och deras åsikter om restriktivitet och generositet i serveringsfrågan. Den aspekt som har starkast samband gäller frågan om invånarnas livskvalitet i kommunen.

Tabell 3 Vad förklarar åsikter om serveringstillstånd och gårdsförsäljning 2020? Bivariat och multipel OLS regression (b-värden)

Beroende variabel	A) Generös inställning till serveringstillstånd		B) Tillåta gårdsförsäljning		
	Modell:	Bivariat	Multivariat	Bivariat	Multivariat
Ålder: -30		e.s.	e.s.	-7**	e.s.
Ålder: 65+		-5**	e.s.	e.s.	e.s.
Kön: Kvinna		-7***	e.s.	-9***	e.s.
Inkomst: Låg		-8***	e.s.	-5**	e.s.
Inkomst: Hög		+6***	e.s.	+4*	e.s.
Utbildning: Hög		e.s.	e.s.	e.s.	e.s.
Ursprung: Uppväxt i utlandet		e.s.	e.s.	-7*	e.s.
Bostad: Landsbygd		e.s.	e.s.	+3*	e.s.
Bostad: Storstad		e.s.	e.s.	e.s.	e.s.
Religiositet: Bönfrekvens		-19***	-7***	-14***	-7,1*
Alkoholkonsumtion (frekvens)		+25***	+5*	+30***	+16***
Berusad (frekvens)		+48***	+15*	+34***	e.s.
Pub/restaurang kväll (frekvens)		+27***	e.s.	+15**	e.s.
Dricker inte alkohol		-21***	-8***	-24***	-11***
Ideologi: vänster–höger		+20***	+7***	+29***	+18***
Alkoholideologi: restriktiv–liberal		+46***	+42***	+39***	+33***
Kommunens ekonomi		+12***	e.s.	e.s.	e.s.
Invånarnas livskvalitet		+26***	+18***	e.s.	e.s.
Näringslivets villkor		+18***	e.s.	e.s.	e.s.
Kommunens nöjesliv och turism		+8**	e.s.	-7*	e.s.
Förekomst av fylleri/alkoholmissbruk		+15***	e.s.	e.s.	e.s.
Det politiska ledarskapet		+10**	e.s.	e.s.	e.s.
Kommunens framtidsutsikter		+14***	+10*	e.s.	e.s.
Konstant			13***		33***
Justerat R ²			.40		.26
Antal personer			1223		1328

Kommentar: Beroende variabler är A) frågan 'Tillåta lokala producenter att sälja starköl, vin och sprit i egna butiker (gårdsförsäljning)' Respondenterna svarade på en femgradig skala, här kodad 0 (Mycket dåligt förslag) till 100 (Mycket bra förslag), och B) 'Vissa anser att det kan finnas en värdekonflikt mellan ekonomiska intressen och folkhälsa i alkoholpolitiken. Att ge krogar/restauranger/pubar tillstånd att servera alkohol kan leda till fylleri och missbruk men också förbättra den lokala ekonomin och skapa arbetstillfällen. Om du ser till den kommun där du bor, anser du att den bör vara restriktiv eller generös med tillstånd att servera alkohol?'. Respondenterna svarade på en sjugradig skala, här kodad 0 (Mycket restriktiv med serveringstillstånd för alkohol för att minska fylleri och gynna folkhälsan) till 100 (Mycket generös med serveringstillstånd för alkohol för att gynna ekonomin och det lokala affärslivet). Samtliga oberoende variabler är kodade 0–1, vilket betyder att effekterna är baserad på skillnaden mellan min och max. Följande variabler är dummyvariabler: ålder (kontrollgrupp: 31–64 år), kön (kontrollgrupp: man), inkomst (kontrollgrupp: medelhög hushållsinkomst 300-700 tkr), utbildning (kontrollgrupp: ej examen från högskola), etnicitet (kontrollgrupp: uppvuxen i Sverige), bostad (kontrollgrupp: större tätort/stad). Följande är kontinuerliga: Religiositet (bönfrekvens per år), ideologi (femgradig skala, vänster 0 – höger 1), alkoholideologi (sjugradig skala 0 restriktiv – 1 liberal), prioritering: hälsa-ekonomi (0 restriktiv – 1 generös med serveringstillstånd), dryckesvanor (gångar per år) samt uppfattningar om tillståndet i den egna kommunen (tiogradig skala 0 mycket dåligt – 1 mycket bra). Endast signifikanta effekter redovisas (e.s. = ej signifikant.) P-värden: ***<.001; **>.01. *<.05.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Intressant nog är riktningen på dessa samband kontraintuitiva, det vill säga det är *inte* så att människor i kommuner som har en negativ ekonomisk situation och dystra framtidsutsikter är mer benägna att stötta en mer generös serveringspolitik – utan det är tvärtom i kommuner som upplevs som välmående och där invånarnas livskvalitet är högre som den generösa attityden är vanligast. I en regressionsanalys (tabell 3) där dessa variabler ingår under kontroll för faktorer som människors sociala bakgrund, ideologi och alkoholvanor, kvarstår resultatet att människor som upplever att de bor i kommuner där livskvaliteten är lägre och kommunens framtidsutsikter mindre ljusa är mer restriktiva i serveringsfrågan (Karlsson, Holmberg & Weibull, 2021).

Ideologi och alkoholvanor

Nej, det är inte bostadsorten och dess villkor som annat än på marginalen förklarar människors åsikter i fråga om hälsa och ekonomi i alkoholpolitiken. Istället har – precis som vi sett i våra tidigare studier – människors ideologi och alkoholvanor mycket större betydelse.

När vi analyserar ideologins betydelse använder vi dels människors självplacering på vänster–högerskalan, dels en placering på en alkoholideologiskala som bedömer individens respektive samhällets ansvar för alkoholens negativa konsekvenser. Dessa båda ideologiska indikatorer korrelerar med varandra: Människor till vänster anser att samhällets ansvar är större och är därför mer benägna att stöda en restriktiv alkoholpolitik, medan människor till höger anser att individens ansvar är större och är därför mer benägna att stödja en liberal alkoholpolitik. Men det finns också alkoholliberaler till vänster och restriktiva till höger (Karlsson, Weibull & Holmberg, 2016). Tillsammans bidrar dessa två principiella ställningstaganden till att förklara människors åsikter även i de här studerade frågorna, och förklaringskraften är störst för serveringstillstånd något mindre för gårdsförsäljning ($R^2 = 0,31$ respektive $0,24$). Vänster–högerposition är relativt sett viktigare för gårdsförsäljningsfrågan medan alkoholideologi är viktigare för serveringsfrågan (se tabell 3).

Den egna alkoholkonsumtionen har också betydelse i sammanhanget. Vi har i tidigare studier dragit slutsatsen att människor som dricker alkohol ofta också är mer negativa till en restriktiv alkoholpolitik. Dessa resultat går att tolka som ett utslag av egenintresse, eftersom det är de som dricker ofta som drabbas mer av högre kostnader och begränsad tillgänglighet av alkohol (Karlsson, Holmberg & Weibull, 2020b). Och vi kan konstatera att dessa samband även gäller i relation till åsikter om serveringstillstånd och gårdsförsäljning – även om förklaringskraften är något lägre än för de ideologiska indikatorerna ($R^2 = .12$ för serveringsfrågan respektive $.11$ för gårdsförsäljningsfrågan). Det är just frekvensen i alkoholintaget som spelar roll i detta sammanhang, plus i någon mån hur ofta man berusar sig för serveringsfrågan. Hur ofta man går på restaurang på kvällstid verkar däremot inte ha någon självständig betydelse. Dessutom, jämfört med andra frågor om alkohol

(om skatter och försäljning av alkohol i livsmedelsbutiker) väger dryckesvanorna för de här studerade frågorna klart tyngre som förklaringsfaktor.

Under kontroll för dryckesvanor och ideologi har människors sociala tillhörighet mycket liten betydelse för åsikterna i dessa frågor: ålder, kön, var man är uppväxt, utbildningsnivå, inkomst och kommutyp har ingen effekt. Kontrollanalyser visar vidare att inte heller upplevelse av det egna hälsotillståndet eller åsikter om svensk coronapolitik (dvs. frågor som också berör folkhälsa och ekonomi och som analyseras på annan plats i denna antologi) har något samband med prioritering mellan hälsa och ekonomi i alkoholpolitiken.

Folkhälsa vs. ekonomi – en ideologisk dimension?

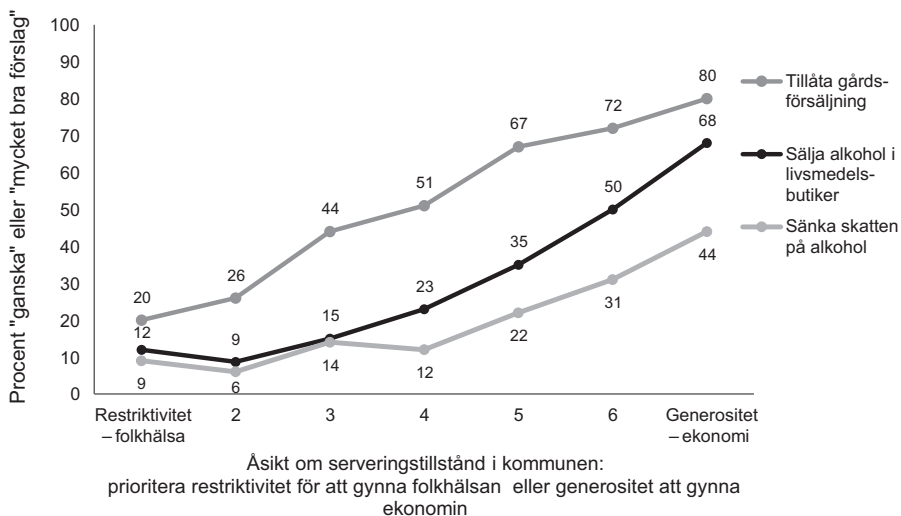
I detta kapitel har vi analyserat människors prioriteringar i värdekonflikten mellan folkhälsa och ekonomi inom området alkoholpolitik. I enkätfrågan om serverings-tillstånd där denna konflikt explicitgjordes kan vi konstatera att svenska folket är mycket splittrade, även om något fler verkar luta åt att prioritera ekonomin. Och förslaget om att införa gårdsförsäljning, en reform som i debatten brukar framställas som en näringspolitisk satsning snarare än en alkoholpolitisk, får stöd bland folket – men bara när det inte tydliggörs att reformen utmanar Systembolagets försäljningsmonopol.

En huvudslutsats av analyserna är att åsikter i serveringsfrågan och frågan om direktförsäljning från alkoholproducenter (gårdsförsäljning) har tydliga samband med vad människor tycker i andra alkoholpolitiska frågor där konflikten mellan folkhälsa och ekonomi inte är lika framträdande. Det är också samma faktorer som förklarar variationen i svaren.

En möjlig tolkning av serveringsfrågan, där människors explicit uppmanas ta ställning i värdekonflikten mellan folkhälsa och ekonomi, är att istället för se den som en åsiktsfråga bland andra kan den betraktas som en indikator för en mer principiell eller ideologisk position, vid sidan av vänster–högerposition och alkoholideologisk position om individens och samhällets ansvar. Och denna ideologiska folkhälsa–ekonomiposition skulle då i sin tur kunna förklara åsikter i andra, mer specificerade alkoholpolitiska frågor.

Om vi använder frågan som en ideologisk indikator, och lägger in den i våra modeller, jämte andra förklaringsfaktorer som social bakgrund, problemupplevelse och konsumtionsvanor, blir det tydligt att folkhälsa–ekonomiposition är en väsentlig förklaring bakom åsikter om alkoholskatt och försäljning av alkohol i livsmedelsbutiker. Effekten är något starkare än den som följer av vänster–högerposition och något svagare än den som följer av syn på individens och samhällets ansvar i alkoholfrågor. För åsikter om att tillåta gårdsförsäljning är folkhälsa–ekonomiposition till och med den viktigaste ideologiska förklaringsfaktorn. Sambandet mellan prioritering mellan folkhälsa och ekonomi och åsikter i alkoholpolitiska frågor presenteras i Figur 1. De analyser som ligger till grund för ovanstående resonemang presenteras i tabellbilagan (Karlsson, Holmberg & Weibull, 2021).

Figur 1 Åsikter om tre alkoholpolitiska förslag efter prioritering mellan folkhälsa och ekonomi i serveringsfrågan, 2020 (procent)

Kommentar: Frågan på x-axeln lyder 'Vissa anser att det kan finnas en värdekonflikt mellan ekonomiska intressen och folkhälsa i alkoholpolitiken. Att ge krogar/restauranger/pubar tillstånd att servera alkohol kan leda till fylleri och missbruk men också förbättra den lokala ekonomin och skapa arbetstillfällen. Om du ser till den kommun där du bor, anser du att den bör vara restriktiv eller generös med tillstånd att servera alkohol?'. Respondenterna svarade på en skala från 1 ('Mycket restriktiv med serveringstillstånd för alkohol för att minska fylleri och gynna folkhälsan') till 7 ('Mycket generös med serveringstillstånd för alkohol för att gynna ekonomin och det lokala affärslivet'). I figuren redovisas andelen svarande som ansåg att tre politiska förslag var "mycket" eller "ganska bra". Förslagen lyder: 'Tillåta lokala producenter att sälja starköl, vin och sprit i egna butiker (gårdsförsäljning)'; 'Sänka skatten på alkohol' samt 'Tillåt försäljning av starköl, vin och sprit i livsmedelsbutiker'. Antal svarande är mellan 1 480–1 493.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

Vi måste samtidigt vara något försiktiga i vår tolkning eftersom frågan inte är ideal som indikator för prioritering mellan folkhälsa och ekonomi, beroende på att ett specifikt policyinstrument (serveringstillståndet) ingår i frågeformuleringen. Men en rimlig slutsats är ändå att människors prioritering mellan hälsa och ekonomi är en viktig faktor som ligger bakom deras åsikter i alkoholpolitiska frågor. Vad som sedan i sin tur förklarar denna hållning är svårare att säga. Det är i alla fall inte så att människor som bor i ekonomiskt utsatta regioner skulle vara mer angelägna att prioritera ekonomi över folkhälsa, snarare tvärtom.

Noter

- 1 Projektet ”Alkoholopinionen och de politiska styrmedlen” finansieras av Systembolagets alkoholforskningsråd (SRA). I projektet undersöker vi svenska folkets åsikter om alkoholpolitiska styrmedel och hur de förändras över tid (Karlsson, Holmberg & Weibull, 2020b; Weibull, Holmberg & Karlsson, 2017; Weibull, Holmberg, Karlsson & Arkhede, 2017). Fokus ligger på att söka förklaringar till variationer i opinionen, och vi har tidigare lyft fram betydelsen av den egna konsumtionen (Holmberg & Weibull, 2014), problemupplevelse, kunskap och verklighetsbild (Holmberg, Weibull & Karlsson, 2015; Karlsson, Holmberg & Weibull, 2017), ideologier och värderingar (Karlsson, Holmberg & Weibull, 2018; Karlsson, Weibull & Holmberg, 2016) samt prioritering mellan hälsa och njutning (Karlsson, Holmberg & Weibull, 2020a). Som ett komplement till detta kapitel har vi konstruerat en e-publicerad tabellbilaga med mer utförlig information om de frågor som ställdes 2020 (Karlsson, Holmberg & Weibull, 2021).
- 2 Frågan om serveringstillstånd har också ställts i en alternativ formulering i samma formulär men flera sidor tidigare. Där ställdes frågan som ett politiskt förslag (bland många) som de svarande uppmanades ta ställning till på skala från mycket bra till mycket dåligt. Förslaget löd ”Införa hårdare krav för att få servera alkohol på restaurang/bar/pub”. 23 procent tyckte detta vara ett ganska eller mycket bra förslag, 33 procent tyckte det var ett ganska eller mycket dåligt förslag, 36 procent var neutrala och 7 hade ingen uppfattning (dvs. totalt 43 procent saknade bestämd uppfattning). Svarsfördelningen på de två frågeformuleringarna ligger således påfallande nära varandra. Men även om korrelationen mellan de två frågorna är stark ($r = .44$) och 52 procent gav ett svar som gick i samma riktning i båda frågorna (restriktivt, neutralt eller generöst), är det ändå påfallande hur många som svarat på olika sätt. Eftersom den första frågan saknade förtydligande om värdekonflikten mellan hälsa och ekonomi kan en möjlig tolkning vara att människor ändrar inriktning på sitt svar i den andra frågan när värdekonflikten är explicit (ungefär 23 procent byter åsikt till en mer generös attityd och 25 procent byter till en mer restriktiv position).

Referenser

- Dir. (2020:118). *Gårdsförsäljning av alkoholhaltiga drycker*. https://www.regeringen.se/4ac845/contentassets/b6c036196be94c90a622be191baf00f/dir2020_118.pdf
- Hawkins, Benjamin, & Chris Holden (2013). Framing the alcohol policy debate: industry actors and the regulation of the UK beverage alcohol market. *Critical Policy Studies*, 7(1): 53–71.

- Holmberg, Sören, & Lennart Weibull (2014). Restriktivare alkoholopinion men liberalare alkoholvanor. I Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red) *Mittfåra och marginal*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart & David Karlsson (2015). Alkoholen som samhällsproblem. I Annika Bergström & Jonas Ohlsson (red) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Karlsson, David. (2012). Alcohol policy and local democracy in Sweden. *Nordic Studies on Alcohol and drugs*, 29(3), 233–252.
- Karlsson, David, Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2017). Alkoholopinionen och verkligheten. I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarsson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet
- Karlsson, David, Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2018). Värderingsmönster bakom alkoholopinionen. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Elina Lindgren & Maria Oskarsson (red) *Sprickor i fasaden*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Karlsson, David, Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2020a). Njutning eller hälsa? En studie om riskkonsumtion. I Ulrika Andersson, Anders Carlander & Patrik Öhberg (red) *Regntunga skyar*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Karlsson, David, Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2020b). Solidarity or self-interest? Public opinion in relation to alcohol policies in Sweden. *Nordic Studies on Alcohol and drugs*, 37(2): 105–121.
- Karlsson, David, Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2021). *Folkhälsa och ekonomi i alkoholpolitiken* – Tabellbilaga (e-publicerad tabellbilaga till detta kapitel). Göteborgs universitet.
- Karlsson, David, Weibull, Lennart & Sören Holmberg (2016). Alkoholideologi och alkoholopinion. I Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson, & Maria Solevid (red) *Ekvilibrium*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Kjellgren, Torsten (2020). *Gårdsförsäljning – alkoholindustrins trojanska häst*: IOGT-NTO.
- Marrocu, Emanuela & Raffaele Paci (2013). Regional development and creativity. *International Regional Science Review*, 36(3): 354–391.
- Martino, Florentine Petronella, Graeme Miller, Peter, Coomber, Kerri, Hancock, Linda & Kypri Kypros (2017). Analysis of alcohol industry submissions against marketing regulation. *PLoS One*, 12(1).
- McCambridge, Jim, Mialon, Melissa & Ben Hawkins (2018). Alcohol industry involvement in policymaking: a systematic review. *Addiction*, 113(9): 1571–1584.
- Rehm, Jürgen, Mathers, Colin, Popova, Svetlana, Thavorncharoensap, Montarat, Teerawattananon, Yot & Patra Jayadeep (2009). Global burden of disease and injury and economic cost attributable to alcohol use and alcohol-use disorders. *The Lancet*, 373(9682): 2223–2233.

- SKR (2020). Öppna jämförelser 2019 – företagsklimat. Stockholm. Hämtad 8 april 2021 från <https://skr.se/tjanster/merfranskr/oppnajamforelser/foretagsklimat.1147.html>
- SOU 2009:22. *En ny alkohollag. Slutbetänkande av Alkoholutredningen*. <https://www.regeringen.se/49b6a6/contentassets/56f6a6c4e2fc4547ab14f3e023de8d81/en-ny-alkohollag-sou-200922>
- SOU 2010:98. *Gårdsförsäljning. Delbetänkande av Utredningen om vissa alkoholfrågor*. <https://www.regeringen.se/contentassets/1de2aa8dec134fab8c8e0893fd6bf69c/gardsforsaljning-sou-201098>
- Weibull, Lennart, Holmberg, Sören & David Karlsson (2017). *Studier i svensk alkoholorpinion*. Temaserien 2017:1. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Weibull, Lennart, Holmberg, Sören, Karlsson, David & Sofia Arkhede (2017). *Alkoholrelaterade frågor i de nationella SOM-undersökningarna 1986–2016*. SOM-rapport 2017:41. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

